

John Stuart Mill
CIVILITZACIÓ

EDICIONS ENOANDA

ÍNDEX

Prefaci: <i>Civilització: introducció a un llibre amb mala fama</i> . Ramon Alcoberro	IX
---	----

<i>Sobre aquesta edició</i>	XXV
-----------------------------------	-----

1 Introducció: significat de «civilització»	1
2 La civilització comparada amb la barbàrie ...	5
3 El poder de les masses	8
4 Civilització, cooperació i propietat	13
5 Civilització i millora moral	21
6 La resistència dels conservadors	24
7 Els efectes morals de la civilització	31
8 Civilització i disminució del dolor	34
9 La crisi de l'individualisme a l'època de les masses	39
10 Els canvis en la cultura humanística	45
11 Universitat i regeneració	52
12 Una nova universitat	60
13 El paper de la història i de la lògica	68
14 Conclusió	71

Cronologia	73
------------------	----

CIVILITZACIÓ: INTRODUCCIÓ A UN LLIBRE AMB MALA FAMA

Ramon Alcoberro

*A la memòria de Xavier Rubert de Ventós
(1939-2023), mestre de civilització.*

Civilització es va publicar per primera vegada a la *London and Westminster Review*, l'òrgan oficiós dels utilitaristes i del radicalisme filosòfic britànic (abril, 1836) i, tot i ser relativament poc llegit, és un article llarg molt significatiu dins la producció de John Stuart Mill perquè en un grau de maduració incipient hi trobem bona part dels temes que desenvolupà posteriorment. Aquí apareixen qüestions com l'impacte de la civilització en el progrés social, els criteris de llibertat personal que defineixen una societat liberal, la diferència entre civilització i barbàrie i el paper de les universitats com a eines civilitzadores. Qüestions que eren importants en plena revolució industrial i que ho tornen a ser ara quan la intel·ligència artificial està transformant el panorama polític mundial.

Quan va aparèixer la primera edició, Mill

CIVILITZACIÓ

tenia tot just trenta anys, treballava ja a la Companyia de les Índies Orientals britànica, estava recuperat de la crisi mental que havia patit deu anys abans i en feia cinc o sis que havia conegut Harriet Taylor, però encara era un polemista més que no un filòsof original. És fàcil adonar-se, llegint aquest text, que li interessava tant el cos a cos polític amb els conservadors del seu temps com el tema més ampli de la filosofia de la història i del significat de les civilitzacions com a creadores de models vitals, psicològics i morals —que és el que fa significativa encara aquesta lectura al cap, si fa no fa, de dos-cents anys d'haver estat escrita en unes circumstàncies de canvi cultural que potser en part recorden o anticipen les d'avui.

Però *Civilització* és un text amb mala fama i fins i tot pel seu títol aquest llarg article pot provocar una malfiança instintiva. *Civilització* ha donat origen a malentesos conceptuals, a reaccions no gaire assenyades i a prejudicis que no ajuden gens a comprendre l'obra. És fàcil fer-ne una lectura retrospectiva assenyalant la relació entre Mill, que era tot un autèntic *Mr. Earnest Victorian Liberal*, i el colonialisme més atroç, sense tenir present el context de l'època i barrejant-hi temes que al seu temps ningú barrejava. El relativisme cultural, la tendència a la descontextualització i a la relectura retrospectiva i moralista de la història, afegida a la mala consciència blanca molt pròpia de la cultura pop, han fet que sobre aquest text s'acumulin

PREFACI

tota mena d'errors de perspectiva i fins i tot d'anacronismes. Fins i tot la mateixa paraula «civilització» de vegades pot complicar més les coses que no pas les clarifica —especialment quan s'oposa a barbàrie. No ha d'estranyar, doncs, que amb més o menys motiu entre els estudiosos de l'utilitarisme hi hagi una tendència a presentar aquest llibre bàsicament com un esborrany d'obres posteriors prou més reeixides, cosa certa però que no desmereix el text. L'argumentació que Mill proposa és, en qualsevol cas, metodològicament molt representativa tant d'una època com d'un estil.

Hi ha bona part de prejudici en el rebuig que Mill provoca en la nostra esquerra postmoderna, tan avessada a triomfar a les universitats com a perdre a les urnes. És un fet que en aquests temps el pensament que s'autoconsidera progressista ha ingressat en el relativisme i ha renunciat a la igualtat i a la universalitat per acabar tornant a una mena de mentalitat de l'antic règim, quan cada comunitat religiosa o estatament es regia per normes i jurisdiccions diferenciades. En el gremi filosòfic és relativament habitual simpatitzar amb les idees de Mill sobre la llibertat o sobre les dones i, en canvi, sentir una forta malfiança (fins i tot un prejudici!) pel que fa a la seva defensa del valor civilitzatori de l'imperialisme anglès o bescantar la seva radical distinció entre civilització i barbàrie, que no és gaire conscient de la brutalitat (també) dels civilitzats.

No caldria buscar excuses per les seves

CIVILITZACIÓ

afirmacions, que no eren gens estranyes a l'època. La seva posició favorable al domini anglès a l'Índia era àmpliament compartida en el llarg període victorià i fins i tot Marx al seu moment no va ser especialment agut en els seus comentaris sobre l'expansionisme britànic. El risc que implica projectar els nostres valors a cultures remotes equival al de jutjar l'Imperi britànic del segle XIX amb criteris propis del XXI. A Mill se li poden fer moltes crítiques, però ni ell ni ningú al XIX hauria considerat que la paraula «eurocentrisme» (que ni tan sols coneixien) podria ser presa algun dia com un retret. Ben al contrari, per a un utilitarista el criteri d'actuació moral és buscar el màxim bé per al màxim nombre, i, en conseqüència, resulta altament moral reivindicar l'expansió del model europeu liberal i occidental de vida perquè, com a mínim comparativament, dona més llibertat i més benestar a més gent i perquè no tan sols permet la crítica sinó que la reivindica.

Comparar civilitzacions?

La llibertat que Mill defensa, la del model liberal i occidental, és el producte d'una trajectòria que venia de llarg (bàsicament de les revolucions angleses i americanes) i els motius que han fet que es tingui poc en compte un llibre com *Civilització* tenen força a veure amb el malestar que massa vegades provoca aquesta herència imperfecta, amb raó o sense. Acceptar una herència inclou de vegades deures desagradables i justifi-

PREFACI

car la relació entre Occident i el progrés pot resultar complex si la història se simplifica massa. És habitual que en àmbits progressistes es passi per alt l'avís kantià sobre la Il·lustració, que sempre serà imperfecta però perfectible. Com li agradava dir a Xavier Rubert de Ventós, «creure en el progrés no significa creure que n'hi hagi hagut, de progrés» i, creure en la civilització tampoc no ens hauria de fer creure que som civilitzats.

Mill no dubtà mai que les civilitzacions es poden comparar aplicant un criteri objectiu i racional, ni que Gran Bretanya, i especialment la seva classe il·lustrada, era una potència altament moral (especialment segons amb qui es compara), bàsicament perquè, a parer seu, la llibertat semibàrbara d'Orient es fonamenta en l'esclavatge de la majoria de la població, una situació que a Anglaterra s'havia abolit formalment amb l'Acta del comerç d'esclaus del 1807, i perquè enlloc més fora d'Europa no era possible la llibertat d'expressió. La credencial de la civilització són els seus usos i a Mill li sembla obvi que, tot i la violència, Occident i el liberalisme és la garantia de més benestar per a més gent. A parer seu no hi ha problema moral a ser despòtic amb els bàrbars si és per civilitzar-los, perquè no coneixen altra manera de viure que la violència primària. El seu article en defensa de l'imperialisme anglès: *A Few Words on Non-Intervention* (1859) potser no passarà a la història del liberalisme en la seva defensa de les bondats civilitzatòries dels britànics,

CIVILITZACIÓ

però resulta plenament actual quan argumenta que existeix el dret a la «intervenció humanitària» en el cas dels estats fallits; i fins i tot és difícil no estar d'acord amb la tesi del text: «el govern que necessita suport estranger per fer-se obeir pels seus propis ciutadans, és un govern que no hauria d'existir.»

Per a Mill la barbàrie és ras i curt el lloc de la violència i és bàrbar qui no sap col·laborar (la col·laboració és la força del de sota) ni reconeix la reciprocitat de drets. «En la vida salvatge —diu Mill a *Civilització*— no hi ha o quasi no hi ha comerç, no hi ha manufactura, agricultura o veïnatge.» Per això la barbàrie no tolera la diferència entre els individus (i encara menys el dret a l'excentricitat), i els pobles bàrbars no tenen una llei que vagi més enllà de la distinció entre amics i enemics sense matisos. De fet, barbàrie és, senzillament, la violència sense llei. Mill defensa sense cap mena de dubte que els bàrbars no tenen drets nacionals perquè no constitueixen una nació com a tal i, en conseqüència, el que els pertoca és «el dret a un tractament que, al més aviat possible, els permeti convertir-s'hi» —i per si fos poc: «Les úniques lleis morals per a la relació entre un govern civilitzat i un govern bàrbar són les regles universals de moral entre l'home i l'home» (*On the Treatment of Barbarous Nations*, 1874).

Que les coses potser no són tan senzilles i que Mill, i en general els *Eminent Victorians* de Lytton Strachey, van ser entre poc sensibles i molt insensibles al mal o al dolor

PREFACI

que pot contenir el bé, és un tema en tot cas discutible. Seria massa senzill i fins i tot trampós considerar que la barbàrie, com el mal, sempre són els altres. La barbàrie és una característica interna de qualsevol civilització, per molt que això no ens agradi acceptar-ho; però, posats a triar, l'Imperi Romà ha aportat més coses a la humanitat que les tribus visigòtiques —i els humans mai no som d'una sola peça malgrat els esforços de la moral kantiana.

Si al segle XXI pot tenir interès revisitar *Civilització*, no és per fer una relectura de la barbàrie, sinó perquè les circumstàncies que van portar Mill a escriure aquest text recorden força la situació actual. Sempre es poden fer «analogies subversives» entre civilitzacions. Si els bàrbars van destruir Roma, no és impossible que torni a passar algun dia. No hi ha civilització ideal ni cal gaire nostàlgia del que s'ha perdut, però en tots els canvis de paradigma civilitzatori abunden les incerteses. Al cap i a la fi, «la humanitat no és infal·lible i les seves veritats són mitges veritats» (*On Liberty* cap. III). El canvi de «paradigma social», per dir-ho com Alain Touraine, val a dir, la transformació del llenguatge i de les categories que fins ara han servit per tal de descriure la societat, és ara tan evident que no paga la pena ni tan sols destacar-lo. Salta a la vista la pèrdua d'estil i el despotisme popular que ja lamentaven els liberals anglesos en la societat de masses, però potser aquest és el preu a pagar per tenir aigua calenta a casa, vols d'avió barats i hospitals ben proveïts.

CIVILITZACIÓ

Significativament Mill mai no provà de fer un balanç de guanys i pèrdues en el procés de civilització; sap que simplement en els moments de canvi social, guanys i pèrdues resulten inevitables tots dos. El problema en tot cas, és com racionalitzar els canvis.

Al seu moment la qüestió que es plantejava John Stuart Mill era doble: d'una banda li calia justificar en nom de quin criteri racional era possible defensar el programa de modernització tecnològica que propugnava (i propugna avui) l'utilitarisme i de l'altra era important (com ho és també ara) reflexionar sobre els mitjans que fan possible la continuïtat cultural en temps de canvi. «Els dictats eterns o immutables de la raó», com diria Humboldt amb posat solemne, són valuosos, no per eterns ni per absoluts sinó per racionals. Quan «la propietat i la intel·ligència esdevenen més àmpliament difoses entre milions de persones», és a dir, en l'època de les masses, calia d'una banda evitar una nova barbàrie i de l'altra integrar una munió d'individus que estaven constituint ja una nova classe social, la classe obrera industrial. El que Mill anomena a *Civilització* «el meravellós desenvolupament del poder físic i mental per part de les masses» obligava a una reflexió sobre la legitimació de les institucions. L'aposta per la renovació de la universitat que es pot llegir a les darreres parts del text continua essent avui àmpliament significativa, però no és l'únic criteri que fa recomanable el llibre.

PREFACI

El debat de les identitats.

«Les identitats —ha escrit Jordi Sales Coderch— fan soroll quan es remenen, que és ben sovint» i «es componen, es des-componen i es re-componen com es con-figuren, es des-figuren i es re-figuren» (*El Joc dels ismes*, 2023). En les crisis de les identitats socials el trencaclosques dels canvis tecnològics i les tradicions, les autoritats i les formes de confiança socials (religions incloses) s'han de tornar a encaixar, sovint recomposant-ne les peces més bàsiques, sense que mentre dura el trànsit ningú sigui capaç d'endevinar quina part del passat es reconfigurarà i quina passarà a l'oblit. No hi ha essència de les èpoques passades, però sí aprenentatges. Tot procés de civilització ho és també de contenció dels instints, psicologització i racionalització, per usar el vocabulari clàssic de Norbert Elias a *El procés de civilització* (1939). Per això una civilització no consisteix tant en uns ideals, per molt que s'hi faci un èmfasi sovint propagandístic, com en una praxi i uns hàbits quotidians i compartits.

Mill no acceptaria de cap manera que la civilització sigui el producte, i encara menys la causa, de determinats «tipus ideals» (l'heroi, el sant, el geni...) com volia l'idealisme alemany i com defensava Carlyle entre els seus contemporanis. Neil Armstrong trepitjant la Lluna el 21 de juliol de 1969 simbolitza un abans i un després de la història humana, però no és un heroi, sinó el

CIVILITZACIÓ

producte d'una organització anònima i de milions d'accions decisions concretes i no especialment heroiques per elles mateixes. Els tipus ideals tenen sempre els peus de fang quan viuen al món real. En l'utilitarisme una civilització és una gestió i, com totes les gestions, pot col·lapsar si no sap mantenir un equilibri entre raons, interessos i emocions. Cada civilització interioritza és una jerarquia, però també una emotivitat, una continuïtat i un canvi, uns afectes i uns efectes, uns desitjos, una relació amb l'imaginari, una imatge i unes pors. És una imatge del món al mateix temps que una estranya forma de ceguesa. L'altivesa i l'angoixa són els dos pols de tota civilització.

La història comuna no explica tan sols fets objectius, marca també una psicologia de les civilitzacions, un «joc de rareses» i fins i tot si voleu un narcisisme, tot i que habitualment no en n'adonem: «La transformació civilitzatòria i, en conseqüència, la racionalització, no és un procés que afecti exclusivament una esfera especial de les “idees” o dels “pensaments”», ens va ensenyar Norbert Elias. Que els hàbits mentals poden convertir-se en prejudicis (especialment quan els heretem) i que entendre massa és la millor manera de no entendre res és una experiència que es fa tràgicament òbvia quan la història porta el pas accelerat. Les interdependències que ens civilitzen també ens depassen. Mill escriu *Civilització* en una situació d'acceleració tecnològica al mig mateix de la revolució industrial, conscient que les velles formes de

PREFACI

la tradició britànica estan tocadés de mort, tant per les conseqüències del colonialisme, com per l'emergència de la classe obrera industrial. Sap també que l'aristocràcia tradicional està mancada de tremp per entendre els canvis, i encara més, que és incapaç de dirigir-los. Avui la situació té força punts de contacte amb la que va diagnosticar Mill. Com ja havia succeït al XIX victorià, també l'acceleració i la consciència de la necessitat de noves eines de gestió i de nous nuclis socials dirigents es troba ara al centre del debat social a l'època de l'extensió de la intel·ligència artificial.

La civilització com a caràcter

Resulta massa esquemàtic reduir la civilització a alguns moments essencials, perquè el teixit de les interrelacions sempre és més complicat que qualsevol esquema, però el resum és pedagògic. Al cap i a la fi «és part del privilegi de la pròpia condició humana arribar a la maduresa de les seves facultats per tal d'interpretar i utilitzar l'experiència a la seva manera» (*On Liberty* cap. III) i les civilitzacions, per molt que es creguin originals, també són reescriptures. Totes les civilitzacions tendeixen a ser tencaclosques però *in nuce* Occident vindria a ser el destil·lat de Grècia i la *polis*, Roma i el dret, el cristianisme i la *charitas*, el Renaixement i la noció de la política, els grans descobriments geogràfics i l'imperialisme racista, les revolucions liberals i la revolució industrial. Però l'èxit de les civilitzacions